

Johannes van Dam

– JEROEN THIJSSSEN –

JOHANNES VAN DAM

DE BIOGRAFIE

Nieuw Amsterdam

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten te Amsterdam (www.fondsbjp.nl)

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Eerste druk november 2018

Tweede druk december 2018

© Jeroen Thijssen 2018

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Bart van den Tooren

Foto omslag © Michiel van Nieuwkerk

Foto auteur © Keke Keukelaar

Credits fotokatern

Foto Jan Holleman: met dank aan Wim Holleman

Stripje 'Wasseretteblues': met dank aan Henk van der Does

Foto's zonder creditvermelding: met dank aan Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam, Archief Johannes van Dam

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten op de foto's en illustraties in dit boek te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

NUR 320

ISBN 978 90 468 2450 4

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

<i>Introductie</i>	7
HOOFDSTUK 1 – De ramp 26 januari 1963	13
HOOFDSTUK 2 – Een omstreken familiegeschiedenis 1914-1945	19
HOOFDSTUK 3 – ‘Onbezorgde jeugd’ 1946-1963	31
HOOFDSTUK 4 – Terug in Amsterdam 1963-1967	47
HOOFDSTUK 5 – Ruijge jaren 1966-1976	63
HOOFDSTUK 6 – Sloop en depressies 1972-1976	81
HOOFDSTUK 7 – Tweede ballingschap 1976-1978	97
HOOFDSTUK 8 – Terug naar Amsterdam 1978-1983	119

HOOFDSTUK 9 – Avonturen met een kookboekhandel 1983-1989	139
HOOFDSTUK 10 – Koning van de culinaire kolommen 1990-2013	159
HOOFDSTUK 11 – Burgemeester van het Spui 1989-2013	185
HOOFDSTUK 12 – Asperger of gewoon bot? 1989-2013	197
HOOFDSTUK 13 – <i>DeDikkeVanDam</i> 2005	207
HOOFDSTUK 14 – De Gastronomische Bibliotheek 1983-2013	239
HOOFDSTUK 15 – ‘De hel, dat zijn de anderen’	257
HOOFDSTUK 16 – Doodgaan staat niet op het programma	273
Epiloog	291
<i>Verantwoording</i>	301
<i>Bronnen</i>	303
<i>Bibliografie</i>	305
<i>Winnaars Johannes van Damprijs</i>	306
<i>Met dank aan</i>	307
<i>Register</i>	309

Introductie

Het was 2007. Mijn eerste roman, *Broeder*, zou in de Haarlemse boekhandel Athenaeum worden gepresenteerd. De directeur van de boekhandel wist dat ik als culinair journalist voor *Trouw* schreef. Het leek haar een goed idee om Johannes van Dam te vragen om het eerste exemplaar in ontvangst te nemen.

Natuurlijk kende ik Johannes. Sinds het jaar 2001 schreef ik voor dagblad *Trouw* een wekelijkse rubriek over voedsel. Bij verschillende boekpresentaties en beurzen was ik Johannes tegengekomen, dat was onvermijdelijk. In eerste instantie was hij vriendelijk en nam me onder een vleugel, zoals hij met alle aanstormende collega's deed. Op de rondvaartboot die kookboekschrijfster Nigella Lawson en een zwerm culinaire persmusketen door de Amsterdamse grachten voerde, zat hij naast mij en legde uit hoe het werkte in ons vak. Voor in de boot zat Wouter Klootwijk, die ik hoog had zitten als journalist. In zijn *Volkskrant*-stukjes was hij altijd kritisch, altijd grappig en stelde hij altijd de juiste vragen. 'Ja,' waarschuwde Van Dam, 'maar hij schrijft onaardig over collega's.'

In de reeks interviewers die Lawson na de rondvaart ondervroeg, kwam ik na Johannes. Toen ik binnenkwam stond het huilen haar nader dan het lachen.

‘Who was that man?’ vroeg ze. Hij was, vertelde iemand van de uitgeverij later, ‘nogal kritisch’ geweest.

Daarna zag ik De Dikke, zoals oneerbiedigen hem noemden, bij presentaties en proeverijen langs schuiven, zijn buik vooruit want dat kon niet anders, een hoed als baken op zijn hoofd. Eenmaal zelfs in ’s-Hertogenbosch, ver van zijn *terroir*, op een proeverij van de Confrérie des Chevaliers du Goûte-Andouille de Jargeau, Grand Bailliage des Pays-Bas, een oorspronkelijk Frans worstmakersgilde. De Nederlandse tak, die al ruim twintig jaar bestond, hield een worstproeverij en Johannes was de eregast.

‘Wat doe jij hier?’ vroeg hij, maar hij nam genoeg met mijn verklaring dat ik nu eenmaal in ’s-Hertogenbosch woonde. Hij vertelde dat het worstje dat hij net had geproefd in het dal was gemaakt, en dat de tweelingbroer ernaast uit de bergen kwam. De mededeling wekte enige scepsis bij de aanwezige slagers. Maar ja, dit was Johannes van Dam. De gevreesde culinair journalist, die menig chef aan zijn zegekar had gebonden, de schrik der keukenbrigades, de gesel van de middelmatigheid. ‘De beste culinair journalist van Nederland’ noemde hij zichzelf. Zo iemand spreek je niet tegen. Toch begreep ik de scepsis van de slagers wel. Kon je nou echt proeven of een van de worstjes in de bergen is gemaakt?

Ik interviewde hem bij het verschijnen van *DeDikkeVanDam* in 2005. Dat was een heuglijk gesprek. Hij mopperde over ‘de gekkies’ die fouten hadden ontdekt in zijn pas verschenen naslagwerk, en kreet: ‘Daar heb ik net zo’n lekker recept van’ toen ik hem erop wees dat het lemma ‘cassoulet’ ontbrak.

Tegen de tijd dat mijn roman gepresenteerd zou worden, kende ik hem dus redelijk. Ik zag alleen niet direct het verband tussen de culinaire wereld van Johannes en mijn boek, waarin de mythe van de Minotaurus naar Haarlem, 1985, werd omgezet. Maar de

directeur van Athenaeum zag dat wel, zij geloofde in een rol voor Johannes en kwaad kon het vast niet.

Op 15 november 2007 was het zover. Johannes woonde aan de Spuistraat in Amsterdam, op drie verdiepingen die met onmogelijk steile trappen met elkaar verbonden waren. Wij haalden hem op, Mirjam van de uitgeverij en ik, uit wellevendheid en omdat hij anders niet zou komen; hij was toen al slecht ter been en meed het openbaar vervoer. We propten zijn dikke lijf op de bijrijdersstoel, ik kroop achterin en voort ging het, naar Haarlem. Daar waren zeven mensen verzameld, vrienden van mij of van mijn ouders, en één onbekende. Johannes nam plaats in een stevige stoel en scheen zich wel te vermaken.

Het moment brak aan. De boekhandeldirecteur pakte mijn roman, liet hem zien aan het publiek en gaf hem aan Johannes.

‘Wil je iets zeggen over de schrijver?’ vroeg ze.

Johannes stond op. Hij maakte een lichte buiging. ‘Dit is het boek van Jeroen Thijssen,’ zei hij. ‘Ik ken hem niet.’ Hij ging weer zitten.

Er werd veel gezwegen in de auto op de terugweg.

‘Ik denk dat het een heel eenzame man is,’ zei Mirjam, nadat we Johannes op de Spuistraat hadden afgezet.

Natuurlijk was ik kwaad en beledigd, maar, toen de eerste woede eenmaal was gaan liggen, ook verbaasd. Wat had hij willen bereiken met zijn lomphed, en nog wel tegenover een publiek dat geheel uit mijn invités bestond?

Twee jaar later kwam ik hem weer eens tegen op een presentatie. ‘Ik ken je gezicht,’ zei hij. ‘Maar ik weet niet wie je bent.’

Daarna meed ik hem. Ik was niet de enige. Naarmate ik langer in het circuit van culinair publicisten rondhing, kreeg ik steeds meer verhalen te horen. Over zijn drammerigheid. Over zijn botheid.

Over zijn tentoongespreide alwetendheid, want hij wist alles altijd, dat moesten de sprekers dan wel toegeven – waarschijnlijk maakte dat het extra erg.

Ik hoorde over de vetes die hij onderhield met Mac van Dinther van *de Volkskrant* en met Joep Habets van *NRC Handelsblad* en misschien nog wel anderen. En kon hij, vroegen mijn roddelaars retorisch, eigenlijk nog wel proeven met die suikerziekte van hem?

Zoveel negatiefs kreeg ik te horen dat ik van de weeromstuit positiever over hem begon te denken. Niet veel positiever, maar toch.

Daar kwam nog iets bij. Hoe ongelikt Johannes ook kon zijn, onder zijn botheid, zijn bravoure school iets ontwapenends. Ik kon het niet duiden, maar hij was niet alleen maar een lompe eikel die zijn collega's schoffeerde en de wereld de maat nam. Al was dat wel de kant die overheerste, ik voelde dat er wat anders onder verscholen lag.

Herfst 2013 kwam het bericht van zijn dood. Het kwam niet onverwacht. Lichamelijk was hij een wrak, hoewel niemand precies wist wat hij allemaal had. Diabetes type 2, dat was algemeen bekend, en zijn nieren, zijn longen en zijn hart werkten matig tot slecht. Zijn postuur maakte het er niet beter op. Zelf verklaarde hij dat hij 110 kilo woog met zijn lengte van 1,76, maar dat moet met een korrel zout genomen worden. Van Dam zal niet de eerste zijn die zijn gewicht onder- en zijn lengte overschat.

Al snel werd ook bekend dat zijn biografie geschreven zou worden, en dat leek me niet meer dan logisch. In de tijd dat wij nog met elkaar spraken had hij weleens verteld over zijn achtergrond: Joodse ouders die de oorlog in onderduik hadden overleefd, een ongeluk waarbij zijn vader was omgekomen, homoseksueel in de jaren vijftig en zestig. Tel daarbij op zijn avonturen in communes, zijn alomtegenwoordigheid in de culinaire wereld, zijn claim de beste culinair journalist van Nederland te zijn en laten we zeggen

zijn robuuste karakter; de romanschrijver in mij watertandde. Wat een personage.

Maar het onderwerp was geclaimd en zelf had ik het ook te druk. Ik was benieuwd naar de biografie.

Alleen, die verscheen maar niet. 2014 ging voorbij, 2015 en 2016. Inmiddels had ik mijn handen vrij en kwam het onderwerp Van Dam weer bovendrijven. Hoe stond het ervoor met die ander, die ik inmiddels als concurrent was gaan beschouwen?

Het kostte even om daar achter te komen. Vrienden uit de journalistiek boden aan om te informeren, maar we wilden geen slapende honden wakker maken.

Het uitstel gaf me de gelegenheid eens na te denken over het waarom van een biografie. Wat wilde ik eigenlijk weten? En waarom moest zo'n boek er komen?

Het 'wat' was moeilijker dan het 'waarom'. Van Dam claimde de culinaire journalistiek een nieuw elan te hebben gegeven, vooral met zijn besprekingen van restaurants. Zijn karakter en zijn verleden schreeuwden om nadere duiding. Zijn positionering als 'beste culinair journalist van Nederland' gaf de doorslag. Hoe was hij dat geworden en hoe had hij die bevestiging gekregen?

Daar kon ik nog wat van leren. Ik beschouwde mezelf niet als de beste culinair journalist van Nederland, en dat doe ik nog steeds niet. Ik kan goed schrijven en bedenk aardige vragen, maar de beste? Hoe meet je dat, wie bepaalt dat? Hoe kon ik het worden?

Nu ik het 'waarom' wist lag het 'wat' voor de hand: wat maakte Johannes tot wie hij was?

Er kwam gunstig nieuws: de journalist die eerder aan de levensbeschrijving was begonnen had de pijp aan Maarten gegeven, redenen onbekend. Mogelijk was het schrijven van een heel boek een toech wat te grote opgave gebleken.

Maar voor mij lag de weg nu open.

HOOFDSTUK I

De ramp

26 januari 1963

De winter van 1962-1963 zou de boeken ingaan als de koudste van de twintigste eeuw. Heel Europa zucht onder de vorst, Nederland op zijn eigen wijze. Al in november valt er sneeuw, het IJsselmeer vriest nog voor Kerst dicht. Zo sterk is het ijs dat er auto's overheen kunnen rijden. In februari voert een rally honderden auto's over de tachtig centimeter dikke vloer, van Enkhuizen naar Stavoren en terug. Halverwege heeft Shell een tijdelijk pompstation neergezet. De Elfstedentocht van 18 januari is legendarisch. Begin januari bevriest zelfs de Noordzee, de Waddenzee ligt al langer dicht. Een luchtbrug brengt voedsel en kolen naar Schiermonnikoog, het veer kan niet meer heen en weer door de bevroren vaargeulen.

Even lijkt de winter in januari wat te wijken, maar er vallen opnieuw pakken sneeuw en het blijft ijzelen, vooral in het noorden. Talloze verkeersongelukken vinden plaats, soms met dodelijke afloop.

Op 26 januari nadert in Oude Pekela een Citroën DS vanuit het noorden het Pekelderdiep. In de auto zitten Johannes van Dam, zestien jaar, dan nog Hannes genoemd, en zijn zus Ferina. Zij wonen pas sinds kort in Oude Pekela, ze gaan school in Winschoten. Normaal fietsen ze de tien kilometer heen en de tien kilometer terug, of ze gaan met de bus. Maar de bus rijdt niet vanwege

de ijzel en de kinderen moeten toch naar school. Vader Alfred brengt ze naar het gymnasium en haalt ze ook weer op, al bijna de hele winter.

Deze keer gaat het mis. Wanneer de Citroën ds de Feiko Clockstraat opdraait moet Van Dam uitwijken voor twee fietssende meisjes. De auto slipt, slaat over de kop en verdwijnt ondersteboven onder het ijs van het Pekelder Hoofddiep.

Over wat er daarna gebeurt bestaan verschillende verhalen. Johannes zelf houdt zijn leven lang vol dat hij zichzelf heeft gered én Ferina.

‘Ik had net in een artikel van de ANWB gelezen hoe je een auto-
raam moest openbreken,’ zegt hij in 2007 in een interview in *Opzij*. ‘En dat deed ik dus. Zo kon ik mijn zusje naar buiten duwen, maar dat lukte niet meer met mijn vader. Omstanders trokken mij uit het water, maar staken geen hand uit om mijn vader uit de auto te redden. Hij is verdronken.’ Later zegt hij: ‘Het lukte me wel om de voordeur open te krijgen, maar ik kon hem er niet uit krijgen. Ik kreeg het in mijn eentje niet voor elkaar.’

Hij denkt dat zijn vader, die 145 kilo weegt, klem is komen te zitten tussen het stuur en zijn stoel.

In een ander interview zegt hij dat er tientallen mensen langs de kanten staan die niet ingrijpen omdat ‘het water van het Pekelderdiep ontzettend smerig was’. Ook weigert volgens hem een takelbedrijf uit de buurt de auto uit het water te halen omdat ‘de eigenaar geen zin heeft om voor iemand uit Amsterdam in actie te komen’.

Het is een verschrikkelijk verhaal vol schofterige mensen.

Maar het *Nieuwsblad van het Noorden* schrijft een dag later: ‘Slager D. Walters, die het ongeluk zag gebeuren, sprong op het ijs, waarna hij een gat maakte bij een der portieren. Direct had hij het dochttertje van de heer Van Dam te pakken en ook het zoon-
tje kon bevrijd worden.’

En: '[...] toen om ongeveer kwart over negen' – anderhalf uur later – 'de auto uit het ijs werd getrokken. De bestuurder heeft gepoogd zijn auto te verlaten, doch dit mislukte, daar het voertuig steeds verder in het water zakte. Toen men hem vond hing hij half uit het portier.'

Ook Gerard Bruning, dan vijftien jaar en onderweg naar school, ziet veel te hulp geschoten mensen wanneer hij langs de plek van het ongeluk komt. Fokke de Vries, directeur van het naastgelegen postkantoor, laat een ladder op het ijs zakken om te redden wat er te redden valt. De auto zakt steeds dieper weg in het ijs, verder gaan met reddingspogingen wordt te gevaarlijk.

Kennelijk viel het wel mee met die onwil van de omstanders om te helpen. En dat vader Alfred te dik is om zich te bevrijden blijkt ook niet het geval.

Het Pekelder Hoofddiep is, net als alle Groningse kanalen in die tijd, inderdaad een vaart vol stinkend water, afkomstig van de aardappelerwerkingsfabrieken, waar het noorden dan nog vol mee staat. Johannes blijft zich de rest van zijn leven herinneren hoe dat ijzige, stinkende water de auto binnendringt tot het hoog genoeg is om de ruit in te trappen en zich te bevrijden.

'Mijn schoolboeken, die met mij uit het water gered waren, heb ik nog jaren daarna moeten gebruiken,' zegt hij in het interview met *Opzij*. 'Elke keer dat ik Homerus opensloeg, walmde de stank van het Pekelderdiep me tegemoet.'

Na het ongeluk is er nauwelijks opvang. Ferina en Johannes krijgen valium van de dokter, dat is alles. Johannes herinnert zich vooral de vragen van politie en verzekeringsmensen, aan wie hij moet vertellen wat zijn vaders laatste woorden waren. 'Dat was een vloek: godverdomme.'

Hij moet het telkens herhalen, zodat de oorzaak van het ongeluk duidelijk is: een ongeluk, geen hartverlamming of zelfmoord. In *Opzij*: 'Officiële instanties denken aan alles, vooral aan het slechtste.'

Het blijft een onwaarschijnlijke geschiedenis voor een jongen van zestien. De auto ligt ondersteboven in het donkere, stinkende water en hij behoudt niet alleen zijn helderheid van geest maar weet ook wat hij moet doen en houdt zijn zenuwen in bedwang tot het water zo ver is gestegen dat hij het plan kan uitvoeren, een idee dat ook nog op een theorie uit de ANWB-blad de *Autokampioen* is gebaseerd. Het wordt ongeloofwaardig door zijn verwijten richting omstanders, ze worden door de krant en getuigen tegengesproken.

Maar Ferina bevestigt zijn verhaal van haar redding. Johannes zit tijdens het ongeluk voorin maar schiet door de klap naar achteren. Daar zegt hij wat ze moeten doen: ‘We wachten tot het raam halverwege onder water is, dan trap ik het in.’ En ook bijnaooggetuige Bruning zegt dat ‘de reddingsactie alleen ging om de derde inzittende, Alfred van Dam’.

Op het ijs zijn helpende handen.

Johannes vertelt het verhaal van het ongeluk zijn leven lang in bijna alle interviews en gesprekken. Het varieert in de hoeveelheid details maar nooit in de opbouw: de auto slipt, hij redt zichzelf en zijn zus, vader verdrinkt.

Het trauma zit diep bij Johannes. Deels komt dat door het taboe dat erop rust binnen de familie. Zijn moeder kan over verdriet slecht praten en de rest van de familie heeft dat trekje geërfd.

‘Moest je nou echt een taxi nemen,’ zegt zijn moeder tegen oudere broer Frits, die zich van Amsterdam naar Oude Pekela heeft gehaast, eerst per trein en verder met de taxi.

Bij die zwijgzaamheid komt schuldgevoel: hij heeft wel zichzelf maar niet zijn vader kunnen redden. ‘Tot vier jaar na zijn dood verweet ik mijzelf zijn dood,’ zegt Van Dam, ‘en had ik nachtmerries van dat smerige water vol ijschotsen. Totdat ik me realiseerde dat ik mijn vader niet had kunnen redden.’

Daarna is hij er, naar eigen zeggen, ‘overheen’. Hij heeft verdriet

gehad over zijn vaders dood maar heeft hem nooit gemist. ‘Hij was er gewoon niet meer.’

Toch duidt het blijven hameren op een gebeurtenis uit het verleden niet op verwerking. Volgens zijn broer en zus heeft het ongeluk hem veranderd, al denkt hij daar zelf anders over.

Het voortdurend terugkomen op het ongeluk vertelt ook iets over zijn blik op de wereld. Hij neemt waar dat niemand kwam helpen, maar ooggetuigen zien een aantal Oude Pekelders het ijs op gaan om Van Dam senior uit de wagen te bevrijden. Met gevaar voor eigen leven.

HOOFDSTUK 2

Een omstreden familiegeschiedenis

1914-1945

Wanneer in mei 1940 de Duitsers Nederland binnenvallen, is Alfred van Dam, woonachtig in Amsterdam, daar beter op voorbereid dan de meeste van zijn landgenoten. Van Dam, cultureel Joods maar wantrouwig tegenover religies, is lid geworden van de Vrijwillige Burgerwacht in Amsterdam en in 1938 aangesteld als onderluitenant van de Infanteriebrigade. Dit na een 'vrij langdurige en moeilijke officiersopleiding', schrijft hij in zijn oorlogsdagboek. '9/10 van de deelnemers viel in deze cursus af.'

Oorspronkelijk zou Alfred, in 1914 geboren in Groningen, in het bedrijf van zijn vader komen, zoals in die tijd gebruikelijk. Maar vader Abraham is geen geboren ondernemer en in 1929 breekt de crisis uit. Abraham gaat failliet in 1932, zijn zoon moet op zoek naar een andere bron van inkomsten. Alfred heeft het talent dat Abraham ontbeert. Hij begint een agenturenhandel en doet goede zaken in grondstoffen voor matrassen. In mei 1937 maakt hij kennis 'met haar, die later mijn vrouw zou worden, Margot Hirschberg'.

Na de machtsgreep van Hitler is Margot in november 1933 met haar vader, moeder en zusje Teddy vanuit Duitsland naar Nederland gekomen, met achterlating van alle huisraad en een groot deel van het kapitaal. Haar vader zet met geld van stille vennoten een fabriek in damesconfectie op. De aanstelling van vader Hirsch-

berg is een kort leven beschoren: zijn stille vennoten zetten hem uit de zaak, waarop hij te veel slaappillen neemt en sterft. Margot kan het thuis niet uithouden en gaat zich begin 1935 als 'zogenoemde *chaloets* [pionier, JT] voorbereiden op emigratie naar Palestina'. Omdat zij echter niet veel voelt voor een Joodse staat of land – het was haar alleen om een bestaan te doen – heeft het werk nauwelijks haar interesse, en ze keert in 1936 weer naar de 'moederlijke' woning terug. Zij het ook met tegenzin. De weduwe Elsa Hirschberg zoekt, met haar andere dochter Teddy, steun bij een Poolse Jood, genaamd Kurt Jacobowski.

De tragische gebeurtenissen staan het levensgeluk van Alfred van Dam niet in de weg. Hij verlooft zich met Margot, zijn zaken bloeien en hij heeft een officiersrang bij de vrijwilligers gekregen: het leven lacht hem toe.

Maar dan komen de Duitsers. Van Dam krijgt, naast zijn agenturenhandel, een bezoldigde functie 'waardoor hij net voor de oorlog kan trouwen'. Dat klinkt onwaarschijnlijk. Zoals hij zelf schrijft in zijn oorlogsdagboek heffen de Duitsers de burgerwacht meteen na de inval op, dus de bezoldiging van zijn functie kan niet langer dan een paar dagen hebben geduurd. Misschien doelt hij op de betrekking als agent bij de firma Borkent, die hij snel na de inval krijgt. Hoe dan ook heeft hij een betrekking die inkomen verschaft en op 20 juni 1940 wordt zijn eerste kind, Frits, geboren.

Maar de toekomst is onheilspellend. Hoewel de Duitsers zich in eerste instantie netjes gedragen, ook tegen Joden, vertrouwt Van Dam ze niet.

Hij neemt het op zich om bescherming van de Joden te organiseren, al voelt hij zich verre van Joods. 'Mijns inziens was het Jodendom slechts een godsdienstgemeenschap, gelijk ook in het Oude Testament is te vinden.' Weliswaar wordt hij na de geboorte van Frits lid 'van de Joodsche kerk', maar hij is een fervent tegenstander van het zionisme.